

УДК 94 (477. 43)(092)

В.А. ГУЦАЛ

Літописна Бакота в дослідженнях І.С. Винокура

У статті аналізуються результати археологічних досліджень професора Кам'янець-Подільського університету І.С. Винокура, отримані під час розкопок пам'яток літописної Бакоти та її околиць.

Ключові слова: І.С. Винокур, Бакота, черняхівська культура, ранні слов'яни, давньоруська народність, Галицька земля, Пониззя, археологічні дослідження.

Середнє Придністров'я розташоване у винятково сприятливих для проживання людей природно-географічних умовах. За даними археології це був один з регіонів, заселених уже в період раннього кам'яного віку. Насиченість пам'ятками дуже висока. Тут представлені старожитності всіх епох. Це, по суті, археологічна енциклопедія нашої давньої історії. Виявлені тут старожитності мають виняткове значення для розробки актуальних питань стародавньої історії України. Зосередженість їх в зоні, де відбувалися безпосередні контакти між східними та західними цивілізаціями, дає змогу простежити давні зв'язки між племенами й народностями, з'ясувати роль східноєвропейського населення у формуванні давніх західно- та центральноєвропейських культур й етнічних спільнот [1].

Найбільш показовим у цьому плані є пам'ятки Бакоти. Це село розташовувалося у Кам'янець-Подільському районі Хмельницької обл. Нині воно затоплене Дністровським водосховищем. Бакотський мікрорегіон, завдячуючи особливостям своєї топографії (долина захищена з усіх боків Дністровським каньйоном, пологі південні схили, повноводна ріка), завжди вважався ідеальним місцем для проживання, що підтверджують виявлені в його околицях численні старожитності [2, с. 20–37].

Ріст наукового інтересу до історії Бакоти, яка згадується у літописі під 1240 р. як адміністративний центр Пониззя (Поділля), започаткувався на початку XIX ст. в працях польських дослідників В. Марчинського [3], О. Яблонського [4], А. Ролле [5; 6] та був продовжений українськими істориками К. Широцьким [7], Д. Дорошенком [8, с. 5], Н. Молчановським [9], М. Петровим, М. Городецьким [10].

Перші археологічні обстеження та дослідження Бакоти наприкінці XIX ст. були проведені подружжям Антоновичів. В ур. Монастирсько ними виявлено рештки приміщень скельного печерного монастиря та сліди давнього культового центру [11; 12]. До цих робіт долучився й один з лідерів краєзнавчого руху Ю.Й. Сіцінський [13–16]. В післявоєнні роки давню Бакоту вивчали археологічні експедиції під керівництвом чи за участю

В.Д. Барана [17; 18], С.М. Бібікова [19; 20], П.А. Горішнього, Р.О. Юри [21; 22], О.М. Приходнюка [23], П.А. Рапопорта [24], Г.М. Хотюна [25]. Всі вони зробили свій внесок у цю справу. Проте єдиним вченим, все життя якого фактично було пов'язано з дослідженням історії Бакоти, був професор Кам'янець-Подільського університету І.С. Винокур.

На жаль, ця сторона його наукової діяльності не знайшла достатнього висвітлення в історіографії. Відомо лише кілька краєзнавчих нарисів В.С. Прокопчука [26; 27] з приводу презентації монографії І. Винокура, написаної у співавторстві із П.А. Горішнім «Бакота. Столиця давньоруського Пониззя», та рецензії на неї В.І. Якубовського, де висловлено низку міркувань і дана певна оцінка роботі [28; 29]. Тому мета цієї публікації полягає у спробі охарактеризувати наукову діяльність І. Винокура, пов'язану із комплексним вивченням Бакоти.

Знайомство з цим населеним пунктом у І. Винокура відбулося ще в 1962 р., коли директор Кам'янець-Подільського музею-заповідника Г.М. Хотюн запросив для керівництва археологічною експедицією Б.О. Тимошука. То ж, переїхавши наступного року до Кам'янця-Подільського, його знайомство з бакотськими пам'ятками виявилось досить доречним. Він ясно усвідомлював важливість цих робіт. Ураховуючи ці обставини, він швидко включився в роботу й очолив об'єднаний загін Кам'янець-Подільського пединституту та Кам'янець-Подільського і Хмельницького музеїв, який діяв у складі Середньодністровської експедиції під загальним керівництвом С.М. Бібікова [30, с. 78].

Перші дослідження було розпочато в ур. Двір, назва якого досить незвична для даної місцевості. Воно розташоване на крутому схилі глибокого яру. За попередніми розвідками тут було виявлено рештки давньої будівлі. Проведені протягом 1963–1965 років розкопки розкрили залишки кам'яного палацу XIV–XV ст. Будинок мав розміри 30x10 м і своєю північною стінкою врізався у виступ гори. В окремих місцях збереглися стіни на висоту 1–1,5 м [31], зафіксовано віконні та дверні проїми. Встановлено, що споруда мала два поверхи. Техніка спорудження цієї будови, її оздоблення вказували на високу культуру місцевих архітекторів і каменярів. Підлога першого поверху була замощена кам'яними плитами, другого – керамічними. Біля будинку існувала крита галерея. Враховуючи здобуті матеріали, дослідник зробив висновок, що тут з кінця XIII – початку XIV ст. знаходився адміністративний і господарський осередок Бакоти. За даними Литовсько-Руського літопису зроблено припущення, що палац міг належати бакотському наміснику Неміру [2, с. 229–232]. Результати дослідження було оприлюднено у кількох статтях [25; 31; 32].

І. Винокуром обстежено й інші околиці Бакоти, де відкрито низку різночасових старожитностей. Так, наприклад, в урочищах Біла, Веретеп, Пушкарівка,

Серлівка II, на схилі Теремецької Гори виявлено низку трипільських поселень [33, с. 3, 8, 9; 34; 2, с. 279]. Тоді ж в урочищах Пушкарівка та Серлівка I зібрано уламки посуду та різні крем'яні відщепи доби пізньої бронзи. Між селами Бакота і Гораївка експедицією було розкопано курганоподібний насип діаметром 25х16 м і висотою 1,6 м. З'ясувалося, що його основа складалася з кам'яного кільця діаметром 10,5 м, яке оточувало лійкоподібну яму. Її заповнення складалося з прошарків попелу, деревного вугілля, кісток тварин і фрагментів пізньобронзової кераміки. Вчений інтерпретував даний об'єкт як жертovníк комарівської культури [33, с. 41; 2, с. 24, 280]. Враховуючи те, що у Подністров'ї пам'ятки епохи бронзи представлені дуже бідно, це було важливе відкриття.

У ці ж роки було зафіксовано та додатково обстежено два поселення скіфського часу (VII–VI ст. до н. е.). Одне знаходилося в межах села на правому березі р. Рудка на площі 350х80 м. Друге (Бакота II) – за 2 км на південний захід від нього, вздовж лівого дністровського берегу. На площі 700х60 м тут простежено два ряди зруйнованих оранкою жител і господарських споруд. Розвідувальними розкопками відкрито сліди двох напівземлянок [35]. Дана інформація була доведена до колег із Інституту археології АН Української РСР. У 1979–1980 роках під керівництвом В. Д. Барана на Бакоті II проведені археологічні роботи (пам'ятка, щоб уникнути плутанини, віднесена до с. Теремці), які суттєво розширили інформацію про стародавню Бакоту [36, с. 14–24]. Залишки ще однієї місцини, представленої характерною керамікою скіфського часу, віднайдені біля с. Надністрирянка, що за 3 км нижче по течії Дністра [35].

На іншій периферії Бакоти поблизу с. Конилівка I. Винокуром досліджувалося поселення черняхівської культури, яке розтягнулося на 1000 м уздовж лівого берега Дністра смугою шириною біля 100 м. У цьому місці було закладено розкоп площею 288 м². В результаті робіт відкрито наземне та напівземлянкове житла з опалювальними спорудами та господарськими ямами. На їх долівці розчищено зразки гончарної та ліпної кераміки черняхівського типу [2, с. 311].

Однак основна увага І. Винокура протягом 1969–1980 років була сконцентрована на багатощаровому поселенні площею біля 7 га в ур. На Клину. Селище займало першу надзаплавну терасу лівого берега Дністра за 2 км південно-східніше Бакоти. На ньому зафіксовано культурний шар і залишки наземного житла передскіфського часу розмірами 2х6 м. В будівлі знаходилася зруйнована глинобитна піч і черепки посуду, окремі з них вдалося реставрувати. Це горщики тюльпаноподібних форм і кухоль з петлеподібною ручкою на боці. Такі посудини характерні для чорноліської культури (IX–VIII ст. до н. е.) [2, с. 283]. Окрім цих об'єктів, тут були виявлені культурні нашарування черняхівської культури, середини та другої половини I тис. н. е.

та періоду Київської Русі. Загалом розкрита розкопами площа складає понад 6000 м² із середньою товщиною культурного пласта до 0,5 м [2, с. 46].

З черняхівською культурою пов'язані рештки 54 житлових і господарчих споруд. Із них 16 були наземними, 38 – напівземлянками. В середині приміщень знайдено керамічний посуд, бронзові й залізні фібули, кістяні та залізні гребені й інші різноманітні предмети, які дали змогу датувати селище кінцем II – серединою V ст. н. е. Опалювальні пристрої в наземних будинках представлені глинобитними печами і кам'яними вогнищами. У напівземлянках домінують печі-кам'янки та глинобитні печі, рідше трапляються відкриті вогнища. В ході робіт було встановлено конструктивні особливості жителів і техніку спорудження опалювальних пристроїв [37, с. 130–131]. Серед черняхівських комплексів виявлено також залишки залізничного виробництва, гончарні горни окремі господарські споруди [38, с. 38–39] і капище-жертвник. У центрі капища стояли великі камені, деякі зі слідами обробки та дії вогню. Серед них виділявся кусок тесаного каменя, визначеного І. Винокуром як уламок нижньої частини ідола. Навколо нього знаходилися залишки жертвних ям, у одній із яких відкрито два людських черепи. Неповдалі капища розкопано жертвоне місце (споруда № 60), в центрі якого було кам'яне мощення та сліди вогнища [2, с. 55–56]. В іншій частині поселення на глибині 1,25 м відкрито орієнтоване головою на захід трупопокладення. Біля голови знаходився перевернутий догори дном гончарний черняхівський горщик. Додамо, що на місці іншого черняхівського поселення в ур. Пушкарівка, розташованому на північно-західній околиці Бакоти, також було знайдено два уламки обробленого каменю висотою до 1,7 м. На одному з каменів верхня заокруглена частина підтесана у формі людської голови, що говорить про його сакральне використання [38, с. 42].

Аналізуючи керамічний комплекс черняхівського культурного горизонту з ур. На Клину, дослідник звернув увагу на те, що в наземних й у напівземлянкових житлах одночасно були представлені як типові гончарні (виготовлені на гончарному крузі) черняхівські посудини, так і ліпні форми горщиків з прямим і злегка відігнутих вінцем. Останні притаманні формам, розвинутих у передкорчакських і ранньокорчакських старожитностях VI–VII ст. н. е. [2, с. 57; 38, с. 40]. Це дало підстави І. Винокуру ставити питання про хронологічний стик чернігівської (II – початку V ст.) і ранньослов'янських (VI–VII ст.) культур. Цю тезу він підтверджував і стратиграфічними спостереженнями за взаєморозташуванням жителів, які також мали перехідні ознаки [2, с. 58–59; 38, с. 41]. Вчений підкреслив, що ці перехідні житлові та речові комплекси завершують традиції черняхівської культури і набувають нових рис, харак-

терних для матеріальної культури ранньосередньовічних східних слов'ян V–VII ст. н. е. Вказаний типологічний ряд, на думку І. Винокура, є характерним для Подністров'я і його слід враховувати тому, що саме ліпні керамічні вироби дають характеристику історико-етнографічним особливостям регіону, тоді як масовий гончарний ремісничий посуд значною мірою їх нівелює [2, с. 67]. Нагадаємо, що в наукових колах довгий час побутувала думка про відсутність яких-небудь генетичних зв'язків між культурами черняхівців і ранніх слов'ян VI–VII ст. А саме V ст. виглядало суцільною білою плямою. Результати ж розкопок у Бакоті дозволили закрити питання про незаселеність території Придністров'я у V ст. н. е. [39, с. 195]. Важливо, що цей висновок було підтверджено розкопками інших дослідників на поселеннях у Луці-Каветчинській, Соколі [40], Теремцях [41], Кодині-І [42] тощо. Завдяки цим напрацюванням набрав конкретних обрисів безпосередній зв'язок між племінними об'єднаннями історичних венедів й прийшлим їм на зміну антів і склавинів, про що йдеться у письмових джерелах.

Групу житлово-господарських споруд V–VII ст. н. е. в ур. На Клину репрезентують 9 напівземлянок, 1 наземне житло та господарські ями. З'ясовано, що стіни будинків зводилися на основі стовпової та зрубної конструкції. Опалювальні пристрої у житлах такі ж, як і в попередньому періоді. У напівземлянках простежено й нові конструктивні елементи, пов'язані з інтер'єром (вирізані в материковій основі лежаки). Продовження цієї традиції зафіксовано і в окремих більш пізніх житлах VIII–IX ст. н. е. [2, с. 65]. До цього ж часу відноситься низка комплексів з обробки заліза, які підтверджують вдосконалення цієї виробничої діяльності. Знайдені ротаційні круглі жорна, кам'яна ступа та залізний наральник дали підстави І. Винокуру говорити не лише про розвиток орного землеробства, але й про еволюцію продуктивних сил східнослов'янського землеробського населення. Це, в свою чергу, може свідчити про те, що гунська навала кінця IV–V ст. н. е. зачепила головним чином південніші, порубіжні зі степом слов'янські землі, а на території Середнього Подністров'я, як і в інших районах Українського Лісостепу, продовжувалося стабільне життя [43].

В ур. На Клину І. Винокуром було виділено й об'єкти VIII–IX ст. н. е., до яких належать житло-напівземлянка з пічкою-кам'яною та декілька господарських ям, у заповненні яких трапилася кераміка луко-райковецького типу. Дані матеріалу Лівобережжя Середнього Дністра, за висновками дослідника, можуть говорити про дальший поступальний розвиток матеріальної культури стародавніх східних слов'ян протягом VIII–IX ст. н. е., тобто в період формування давньоруської народності й державності [2, с. 68]. Це підтвер-

джується ще й тим, що на поселенні були відкриті також старожитності IX–XIII ст. [2, с. 69]. Надзвичайно цікавою виявилася каркасно-стовпова будівля XII–XIII ст. (житло № 3), що являла собою наземну споруду з трьох частин (два житлових приміщення з'єднаних між собою сіннями, до яких прилягав ганок) загальною площею 18,75 м². Кожне з цих двох приміщень мало площу 7,5 м², ганок – 3,75 м². Збереглися залишки вогнищ, викладених із кам'яних плит. Враховуючи потужність опорних стовпів, а також специфіку їх заглиблення, використання при цьому кам'яних плит, поставлених на торець, та залучивши подібні аналогії з інших пам'яток Києва, Білгорода, Суздаля, І. Винокур дійшов висновку, що дерев'яний каркасний будинок був двоповерховим. Одночасними цій будівлі виявились й три напівземлянки зі зрубною конструкцією стін і залишками опалювальних пристроїв [2, с. 69–71].

Дослідження багаточислового селища в ур. На Клину дали І. Винокуру підстави стверджувати безперервність соціально-економічного та культурного розвитку, який мав місце в регіоні протягом всього I тис. і перших століть II тис. н. е.

Обстеження І. Винокуром інших околиць Бакоти теж виявили в низці місць сліди давньоруського культурного шару. Увагу дослідника в ур. Скельки, розташованого при впадінні в Дністер р. Рудки, привернуло скелясте мисоподібне підвищення площею понад 1 га. Його загальне розташування, навколишній рельєф, особливості стратиграфії (ледь помітні по краях залишки валів і западина в центрі), а також зібраний тут керамічний матеріал XII–XIII ст. та окремі людські кістяки дали змогу визначити даний об'єкт як залишки давньоруського городища [2, с. 150]. Дитинець (площею 1 га) і прилягаючий до нього центральний осередок міста (площею біля 9 га) були обмежені двома струмками Рудка та Градівка. На думку І. Винокура, останній гідронім безпосередньо пов'язаний із давньоруською міською забудовою й фіксує у своїй назві її східну межу. Було також встановлено, що частина земель підгороддя (посаду) у південно-західному напрямку, судячи за зібраними тут рештками давньоруського культурного шару, становила біля 48 га, а у південно-східному ця площа може визначатися у 75–80 га. Отже, загальна площа окольного граду становить біля 130 га, тобто співвідношення дитинця (разом із центральною забудовою) і підгороддя становить 1:13 [2, с. 151–152]. Окрім цього, на думку вченого, в межі Бакотського мікрорегіону в радіусі 2–2,5 км повинні входити й інші давньоруські об'єкти. Насамперед це залишки ще одного невеликого городища, розташованого над монастирем в ур. Біла та група пам'яток у районі с. Теремці, пов'язана за переказами з літньою резиденцією бакотських феодалів [2, с. 171]. Східні ж підступи до столиці Пониззя захищали Ушицьке та Пижівське городища, розташовані за 5–6 км [2, с. 153].

Вивченням Бакотського городища-дитинця в 1971–1975 роках займалася експедиція Інституту археології АН Української РСР під керівництвом П.А. Горішнього та Р.О. Юри. І. Винокур ледь не щодня навідувався до колег, цікавився що нового приніс черговий день розкопок, ділився думками. Роботи виявили житлово-господарські будівлі XII–XIII ст., сліди валів і рештки рову. Оборонні споруди серйозно пошкоджені, що пояснювалося дослідниками як наслідок дій ординських баскаків у XIII ст. Крім цього, фортифікації городища могли зазнати руйнувань і в результаті захоронень і житлової забудови, які здійснювалися тут пізніше [2, с. 156, 171].

На території посаду за різних умов було відкрито серію житлово-господарських об'єктів, що, в свою чергу, дало нові дані для з'ясування технології будівництва давньоруських жител. Установлено, що вони зводилися на основі каркасно-стовпової та зрубної конструкції і ніяк не залежали від глибини закладки основи будинку (землянка, напівземлянка чи наземне житло). За своєю планувальною структурою житла розподіляються на одно-, дво- і тридільні. А поряд із одноповерховими будинками давньоруська Бакота могла мати й двоповерхові. Наявність поблизу жител будівель господарсько-виробничого призначення підтвердило спостереження інших дослідників давньоруських міст про їх планування на основі садиби. Для Бакоти середня площа садиби була визначена в 400–500 м² [2, с. 168–171].

І. Винокур дотримувався тези, що невід'ємною частиною багатьох давньоруських міст до кінця XVI ст. були культові об'єкти, до яких він відніс і скельно-печерний монастир на г. Біла, розташованій біля Бакоти [44, с. 58–59]. Проведені тут додаткові дослідження, ціла низка складених схематичних планів і перерізів монастирських приміщень дали нові відомості для розуміння ролі та значення монастиря у житті бакотчан. Удалося з'ясувати ранній етап існування монастиря в межах XI–XII ст. [45, с. 16–19] і стверджувати, що процес створення Бакоти як міста – адміністративного центра придністровського давньоруського регіону XII–XIII ст. – відбувався не тільки на основі соціально-економічного та політичного розвитку суспільства, але й у результаті існування тут важливого релігійного осередку – спочатку язичницького, а потім християнського. Час спустошення монастиря І. Винокур відніс до 1431 р., коли між Литвою та Польщею було укладено перемир'я, за умовами якого Бакотська волость визнавалася нейтральною прикордонною зоною між двома державами, що спричинило поступовий занепад Бакоти, і не тільки як релігійного центра, але й як міського осередку [2, с. 210]. На думку фахівців з питань печерних комплексів, розвідка І. Винокура у Бакотському монастирі є однією з найгрунтовніших робіт із скельно-церковної архітектури регіону [46].

У подальшому, вивчивши й узагальнивши накопичені матеріали, І. Винокур спробував уперше з'єднати історичну літописну традицію про Бакоту з матеріалами археологічних досліджень і на основі їх комплексного вивчення з'ясувати її місце в історії Південно-Західної Русі [2, с. 16]. Вчений прийшов до висновку, що Бакота сформувалася як місто на основі цілого комплексу поселень середини – другої половини I тис. н. е. Згідно з класифікацією П. П. Толочка, за розмірами та населенням його можна віднести до третьої групи (з чотирьох) давньоруських градів XII–XIII ст. Його площа становила бл. 10 га, кількість жителів нараховувала до 1,5 тис., а з найближчою округою – 2,5 тис. [47, с. 70]. Вона не була центром князівства, але її роль як головної ланки великого сільськогосподарського регіону була досить значною [2, с. 256]. Бакота з Пониззям були втягнуті в орбіту міжнародних подій, обумовлених, насамперед, політичними амбіціями й особистими інтересами спочатку галицько-волинських князів і золотоординських ханів, а згодом – литовських феодалів і польської шляхти. Знаходячись у південній частині Галицької землі, місто відчуло на собі наслідки міжусобної боротьби Києва і Галича середини XII ст. [47, с. 64]. Є велика ймовірність того, що озброєні загони бакотчан у числі інших військових об'єднань середньодністровців підтримували Івана Берладника у його намаганнях здобути Галицький князівський стіл у 1159 р. [48, с. 40]. Жителі Бакоти брали участь у каральних походах Данила Галицького проти князів Болохівської землі. Зокрема, І. Винокур відзначав, що вони діяли у складі загонів Кирила-Печатника, які вирушили з Бакоти на м. Дядьків [48, с. 40–41]. В часи появи на Пониззі монголів бакотський посадник Милій (ставленик Данила Галицького) прийняв їх сторону – і місто на певний час стало адміністративним центром баскацтва [47, с. 72–73]. Разом із тим, учений підкреслював, що Бакота з її округою безпосередньо до складу Золотої Орди не входила, але була в залежності від неї. На середину XIV ст. Поділля перейшло під владу Великого Князівства Литовського. І. Винокур притримувався думки, що це сталося ще в середині XIV ст. (1346–1347 роки), тобто значно раніше загальноприйнятої дати – 1362 р. (переможна битва Ольгерда з татарами на Синіх Водах) [47, с. 75]. При Кориатовичах Бакота перетворюється в повітовий центр і поступово відходить на другий план.

Результати дослідження Бакоти І. Винокуром опубліковані у низці статей [23; 25; 30–34; 37; 43–45; 47–60] та монографій [2; 38; 61–63]. Це суттєвий внесок у вивчення соціально-економічної, політичної та культурної історії давньої подільської землі. Вчений зумів відтворити складні етнокультурні процеси, що відбувалися в Бакотському мікрорегіоні в I – на початку II тис. н. е., визначити основні етапи заселення району, дати аналіз виявленим археологічним куль-

турам, з'ясувати характер їхніх взаємозв'язків. Винятково важливе значення відкриттів І. Винокура полягає в тому, що ідея наступності культур першої та другої половини I тис. нової ери, їхньої органічної єдності, яку він активно пропагував і відстоював, прийнята наукою. Про Бакоту тепер знає широке коло наукової спільноти, вона відноситься до числа небагатьох найкраще вивчених населених пунктів країни. Разом із тим, історія Бакоти настільки цікава й багатогранна, що ще далеко не всі сторінки її розкриті. За І. Винокуром ідуть його учні, які продовжують розпочату ним справу [64–69].

Джерела та література

1. Бібіков С.М. Деякі проблеми археологічного вивчення Середнього Подністров'я / С.М. Бібіков, В.Г. Збенювич // Вісник Академії наук УРСР. – 1970. – № 2. – С. 41–48.
2. Винокур І.С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І.С. Винокур, П.А. Горишній. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 363 с.
3. Marczynski W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej / W. Marczynski. – Wilno, 1820–1823. – Т. 1. – С. 34.
4. Lustracye krolewsczyzn ziem Ruskich, Wolynia, Podola i Ukrainy z pierwszej polowy XVII wieku / Wyd. Al. Jablonowski. – Warszawa, 1877. – С. 226 – (Zrodla dziejowe. – Т. 5).
5. Rolle A. Bakota jako stolica Ponizia w XIII stuleciu / A. Rolle. – Biblioteka Warszawska, 1891. – Т. 4. – С. 524–537.
6. Rolle A. Bakota jako stolica Ponizia w XIII w. / A. Rolle // Sylwetki historyczne. – Krakow, 1892. – Ser. VIII. – С. 269–293.
7. Широцький К. На руїнах Бакоти (з подорожніх вражень) / К. Широцький // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1912. – Кн. 1. – С. 71–79.
8. Дорошенко Д. Про минулі часи на Поділлі / Д. Дорошенко – Кам'янець-Подільський, 1919. – 40 с.
9. Молчановский П. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года / П. Молчановский – К., 1885. – 388 с.
10. Петров Н.И., Подолия: Историческое описание. Изд. при М-ве внутр. дел П.Н. Батюшковым / Н.И. Петров, М.И. Городецкий. – СПб., 1891. – XXXII. – С. 264.
11. Антонович В.Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии / В.Б. Антонович // Труды VI археологического съезда. – Одесса, 1886. – Т. 1. – С. 100–103.
12. Мельник Е.Н. Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной России / Е.Н. Мельник // Труды VI археологического съезда. Одесса, 1886. – Т. 1. – С. 120–122.
13. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI археологического съезда. – М, 1901. – Т. 1. – С. 294–296.
14. Сецинский Е. Бакотский скальный монастырь / Е. Сецинский // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1890–1891. – Вып. 5. – С. 217–227.
15. Сецинский Е. Раскопки древнего скального монастыря в с. Бакоте Ушицкого уезда / Е. Сецинский // Подольские епархальные ведомости. – 1891. – № 46. – С. 1–9.
16. Сецинский Е. Бакота, древняя столица Понизья / Е. Сецинский // Подольские епархальные ведомости. – 1899. – № 46–49. Окр. відб.: Каменец-Подольский, 1899. – С. 34.
17. Баран В.Д. Сложение славянской раннесредневековой культуры и проблема расселения славян / В.Д. Баран // Славяне на Днестре и Дунае. – К, 1983. – С. 14–22.
18. Баран В.Д. Поселення середини I тис. н. е. біля с. Бернашівка на Дністрі / В.Д. Баран, І.С. Винокур, О.І. Журко // Археологія. – 1982. – № 39. – С. 87–100.
19. Бибииков С.Н. Древние кремневые выработки на горе Белой в районе Каменец-Подольска / С.Н. Бибииков // Тези доповідей Подільської істор.-краєзн. конф. (жовтень 1965 р.) / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т; Хмельниць. обл. іст.-краєзн. т-во ; [редкол.: І.С. Винокур, С.К. Гуменюк, Л.А. Коваленко (відп. ред.)]. – Хмельницький : [Хмельниць. обл. друк.], 1965. – С. 62–64.

20. Бибилов С.Н. Отчет о работе разведочной Среднеднепровской экспедиции в 1968 г. / С.Н. Бибилов, В.И. Довженко, Г.Л. Евдокимов, В.Г. Збеневич, О.М. Приходнюк // Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НАН ІА НАН України), 1968/1.
21. Горишний П.А. Раскопки у с. Бакоти на Днестре / П.А. Горишний, Р.А. Юра // Археологические открытия 1974 года. – М., 1975. – С. 268–269.
22. Горишний П.А. Раскопки в селах Бакота и Студеница на Днестре / П.А. Горишний, Р.А. Юра // Археологические открытия 1975 года. – М., 1976. – С. 317–318.
23. Винокур И.С. Славянское селище в окрестностях летописной Бакоти / И.С. Винокур, О.М. Приходнюк // Археологические открытия 1969 года. – М., 1970. – С. 284–285;
24. Раппопорт П.А. Отчет о работе отряда по изучению крепостей в 1963 г. / П.А. Раппопорт // НА ІА НАН України, 1963/15.
25. Винокур І.С. Розкопки в Бакоті / І.С. Винокур, Г.М. Хотюн, Ю.В. Бойко // Радянське Поділля. – 1963. – 27 жовт.
26. Прокопчук В.С. «Бакота» і її автор [про презентацію книги І. Винокура «Бакота» у літ.-муз. італійні Дунаєвської райбібліотеки] / В.С. Прокопчук // Дунаєвський вісник. – 1995. – 18 лют. (№ 14).
27. Прокопчук В.С. Подільський історик, археолог [про презентацію в Дунаєвській райбібліотеці книги «Бакота» І. Винокура] / В.С. Прокопчук // Майбуття. – 1995. – Травень (№ 14).
28. Якубовський В.І. [Рец. на кн.: Винокур І.С., Горішний П.А. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. – Кам'янець-Подільський : Центр Поділлязнавства] / В.І. Якубовський // Український історичний журнал. – 1996. – № 4. – С. 151–153.
29. Якубовський В.І. Бакота у творчості І.С. Винокура і П.А. Горішнього / В.І. Якубовський // АСАДЕМІА на пошану професора Л.А. Коваленко. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 68–69.
30. Винокур І.С. 30 років досліджень археологічної експедиції Кам'янець-Подільського педінституту / І.С. Винокур // Матеріали ІХ-ї Подільської істор.-краєз. конф. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 78–81.
31. Винокур І.С. Исследование средневекового двора-замка в Бакоте на Днестре / І.С. Винокур, Г.М. Хотюн // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965. – С. 85–86.
32. Винокур І.С. Розкопки Бакоти / І.С. Винокур, Г.М. Хотюн // Наука і суспільство. – 1967. – №6.
33. Винокур И.С. Отчет об археологических исследованиях на территории Хмельницкой области в 1963 г. / И.С. Винокур, Г.М. Хотюн, Ю.В. Бойко // НА ІА НАН України, 1963/29.
34. Винокур І.С. Нові знахідки на трипільських поселеннях Подністров'я / І.С. Винокур, М.С. Боржавський // Археологія. – 1973. – Вип. 12. – С. 58–61.
35. Гуцал А.Ф. Нові пам'ятки раннього залізного віку в Середньому Подністров'ї / Гуцал А.Ф. // Археологія. – 1979. – Вип. 31. – С. 65–67.
36. Баран В.Д. Сложение славянской раннесредневековой культуры и проблема расселения славян / В.Д. Баран // Славяне на Днестре и Дунае. – К., 1983. – С. 14–24.
37. Винокур І.С. Про домобудування на черняхівському поселенні Бакота у Середньому Подністров'ї / І.С. Винокур // Тези доповідей V-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 130–131.
38. Винокур І.С. Давні слов'яни на Дністрі / І.С. Винокур, Б.О. Тимошук. – Ужгород, 1977. – 112 с.
39. Баран В.Д. Давні слов'яни / В.Д. Баран. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 336 с.
40. Вакуленко Л.В. Славянские поселения I тыс. н. е. у с. Сокол на Среднем Днестре. / Л.В. Вакуленко, О.М. Приходнюк – К. : Наукова думка, 1984. – 107 с.
41. Баран В.Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі / В.Д. Баран – К. : Інститут археології НАН України, 2008. – 134 с.
42. Русанова И.П. Кодын – славянское поселение VI–VIII в.в. на р. Прут / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук. – М. : Наука, 1984. – 87 с.
43. Винокур І.С. Черняховские традиции в памятниках середины и третьей четверти I тыс. н.э. лесостепного Днестро-Днепровского междуречья / І.С. Винокур // Rapports du III Congres International d'Archeologie Slave. – Bratislava, 1979. – Т. 1. – С. 867–878.

44. Винокур І.С. Історична топографія стародавньої Бакоти // Тези доповідей Міжнародного історико-археологічного семінару. – Чернівці, 1994. – С. 58–60.
45. Винокур І.С. Скелі й печери в історії Бакоти / І.С. Винокур // Наукова конференція «Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України». – Львів, 1995. – С. 16–19.
46. Нечитайло П.О. Скелі та печери на науковій спадщині І.С. Винокура / П.О. Нечитайло // Актуальні проблеми археології : Тези Міжнародної наукової конференції на пошану І.С. Винокура. – Кам'янець-Подільський 23–25 вересня 2010 року / редкол.: Б.С. Строць, Л.Д. Строць, М.О. Ягодинська. – Тернопіль : Астон, 2010. – С. 100–102.
47. Винокур І.С. Бакота в історії Південно-Західної Русі / І.С. Винокур // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1995. – Т. 1. – С. 63–82.
48. Винокур І.С. Бакота в історії Галицько-Волинського князівства / І.С. Винокур // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. – Львів, 1993. – С. 39–41.
49. Винокур І.С. Дослідження Подільської археологічної експедиції в 1964–1965 рр. / І.С. Винокур // Український історичний журнал. – 1966. – № 6. – С. 150–151.
50. Винокур І.С. Nainowsze odkrycia na stanowiskah z pierwzych wiekow n. e. w dorzeczu Zrodkowego Dniestru / І.С. Винокур // Z otchłani wiekow. – rok XXXIII. – Wrocław-Poznań, 1967. – Zeszyt 4. – С. 198–205.
51. Винокур І.С. Поселение у с. Бакота на Днестре / І.С. Винокур // Археологические открытия 1971 года. – М., 1972. – С. 364–366.
52. Винокур І.С. Роботи слов'янського загону Кам'янець-Подільського педінституту / І.С. Винокур // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. – К., 1972. – Вип. 4. – С. 241–244.
53. Винокур І.С. Работы Подольской экспедиции / І.С. Винокур, А.Ф. Гуцал // Археологические открытия 1974 года. – М., 1975. – С. 264–265.
54. Винокур І.С. Раскопки на Среднем Днестре / І.С. Винокур, А.Ф. Гуцал // Археологические открытия 1975 года. – М., 1976. – С. 312–313.
55. Винокур І.С. Комплексы Бакотского селища середина I тыс. н. э. / І.С. Винокур // Тезиси докладов XVII конференции Института археологии АН УССР. – Ужгород, 1978. – С. 98.
56. Винокур І.С. Исследования Бакотского селища / І.С. Винокур, В.П. Мегей, М.Б. Петров, И.И. Щегельский // Археологические открытия 1978 года. – М., 1979. – С. 312–313.
57. Винокур І.С. Раскопки Бакотского селища / І.С. Винокур // Археологические открытия 1979 года. – М., 1980. – С. 258–259.
58. Винокур І.С. Исследования у с. Бакота / І.С. Винокур // Археологические открытия 1980 года. – М., 1981. – С. 236–237.
59. Винокур І.С. Исследования 1978–1979 гг. на селище I тыс. н. э. с. Бакота на Среднем Днестре / І.С. Винокур // Археологические исследования на Украине в 1978–1979 гг. : тезисы докладов XVIII конференции Института археологии АН УССР. – Днепропетровск, 1980. – С. 138–139.
60. Винокур І.С. Давньоруська Бакота / І.С. Винокур // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький, 1993. – С. 129–131.
61. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II–V ст. н.е. / І.С. Винокур. – К., 1972. – 180 с.
62. Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя / І.С. Винокур – К.; Одеса, 1985. – 128 с.
63. Баженов Л.В. Нариси історії Поділля / Л. В. Баженов, І.С. Винокур, С. К. Гуменик [та ін.]. – Хмельницький, 1990. – 328 с.
64. Зеленецька І.Б. Бакота, археологічна пам'ятка / І. Б. Зеленецька // Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А. Смолій (гол.) [та ін.]; НАН України. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1 – С. 169.
65. Горбняк Т. Бакота – затоплена доля / Т. Горбняк. – Хмельницький : Поділля, 2004. – 56 с.
66. Горбняк Т. Давня Бакота / Т. Горбняк. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори–2006», 2009. – 111с.
67. Баженов О.Л. Історія та культура Середнього Подністров'я IX–XIII століть. Монографія / О.Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009. – 304 с.

68. Маярчак С.П. Літописні Бакота і Пониззя у Середньому Подністров'ї / С.П. Маярчак // Археологія. – 2009. – № 2. – С. 23–33.
69. Могилов О.Д. Теремці – поселення доскіфського часу на Середньому Дністрі / О.Д. Могилов // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я : Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. на честь 10-річчя відділу старожитностей Кам.-Под. держ. істор. муз.-запов. / Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – С. 23–31.

Гуцал В.А. Летописная Бакота в исследованиях И.С. Винокура

В статье анализируются результаты археологических исследований профессора Каменец-Подольского университета И.С. Винокура, полученные при раскопках памятников летописной Бакоты и ее окрестностей.

Ключевые слова: И.С. Винокур, Бакота, черняховская культура, ранние славяне, древнерусская народность, Галицкая земля, Понизье, археологические исследования.

Hutsal V.A. Annalistic Bakota in research by I.S. Vynokur

In the article gives analyzes the results of archaeological research of professor Kamyanets-Podilskiy University I.S. Vynokura, obtained during excavations of annalistic Bakota monuments and its environs.

Key words: I.S. Vynokur, Bakota, Slavic culture, the early Slavs, ancient ruses nationality, Halych Land, lower reaches, archeological research.

Надійшло до редакції: 27.10.2015 р.

УДК 902.03(477.53)»16»

Є.М. ОСАДЧИЙ

Майдан Розрита Могила

У статті наводяться дані про картографічних роботах на одному з найбільших майданах Дніпровського Лівобережжя Розрита Могила. У результаті використання сучасних ГІС-технологій проведено порівняння всіх наявних планів Розритої Могили. Внесено поправки в адміністративну розташування пам'ятки та її основні характеристики. Автор наводить свої аргументи на користь приналежності Розритої Могили до пам'ятко селітроваріння. Публікуються дані про аналогічні об'єкти, пов'язані із селітроваріння.

Ключові слова: пам'ятки селітроваріння, археологія, майдан Розрита Могила.

На початку XVII ст. Більське городище було одним з центрів селітроваріння на Лівобережній Україні. Значна кількість курганів і вали Західного укріплення були сировинною базою, що приваблювала майстрів на південно-східний кордон Речі Посполитої. Тут працювали ватаги майже зі всієї Задніпрянщини. Ця територія входила до складу Селітряної Держави, а згодом була захоплена родиною князів Вишневецьких. Один із найбільш великих майданів околиць Більського городища – Розрита Могила є однією з дискусійних археологічних пам'яток регіону.

Обстеження майдану здійснювалося І. Зарецьким, І. Ляпушкіним, Г. Сидоренко, Г. Ковпаненко, А. Моруженко. Картографічні роботи на пам'ятці проводилися Б. Шрамком у 1951 р. та Т. Варвянською і О. Супрунечком у